NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA ONA TILI DARSLARINI TASHKIL ETISH METODIKASINI

Sariqboyeva Zulfiya Yashnarbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ona tili darslarini xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) mezonlari asosida tashkil etishning metodik asoslari, dolzarb muammolari va ularning yechimlari tahlil qilingan. An’anaviy grammatik qoidalarni yodlashga yo‘naltirilgan yondashuvdan o‘quvchilarning funksional savodxonligi, matnni tahlil qilish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga o‘tish zarurati ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, maqolada Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha Milliy markaz tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari ko‘rib chiqilgan hamda xalqaro standartlarga moslashtirilgan yangi Milliy o‘quv dasturining ona tili ta’limini tubdan isloh qilishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *ona tili o‘qitish metodikasi, xalqaro baholash tizimlari, PISA, PIRLS, funksional savodxonlik, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, Milliy o‘quv dasturi, ta’lim sifati.*

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ РОДНОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. *В данной статье анализируются методические основы, актуальные проблемы и пути решения организации уроков родного языка в учреждениях общего среднего образования на основе критериев международных оценочных программ (PISA, PIRLS). Научно обоснована необходимость перехода от традиционного подхода, ориентированного на заучивание грамматических правил, к развитию функциональной грамотности, навыков текстового анализа и критического мышления учащихся. Также в работе рассматриваются результаты исследований, проведенных Национальным центром по оценке качества образования, и освещаются роль и значение новой Национальной учебной программы, адаптированной к международным стандартам, в коренном реформировании системы преподавания родного языка.*

Ключевые слова*: методика преподавания родного языка, международные системы оценивания, PISA, PIRLS, функциональная грамотность, работа с текстом, критическое мышление, Национальная учебная программа, качество образования.*

METHODOLOGY FOR ORGANIZING NATIVE LANGUAGE LESSONS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. *This article analyzes the methodological foundations, current challenges, and solutions for organizing native language lessons in general secondary education institutions based on the criteria of international assessment programs (PISA, PIRLS). It scientifically substantiates the necessity of transitioning from a traditional approach focused on memorizing grammatical rules toward developing students’ functional literacy, text analysis, and critical thinking skills. Furthermore, the paper reviews the results of studies conducted by the National Center for Education Quality Assessment and highlights the role and significance of the new National Curriculum, adapted to international standards, in fundamentally reforming native language education.*

Keywords: *native language teaching methodology, international assessment systems, PISA, PIRLS, functional literacy, working with text, critical thinking, National Curriculum, quality of education.*

Ona tili fanining ta'limdagi roli juda katta. Darsda ona tilini o‘rganish, avvalo, o‘quvchilarga o‘z tilini to‘g‘ri va yaxshi bilish, gapirish va yozish ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ona tili darslari orqali o‘quvchilar nutq madaniyati, imlo, tinish belgilari, sintaksis va grammatikaning asosiy qoidalari bilan tanishadilar.Ta'lim tizimida ona tili fanining o‘rni o‘quvchilarni mustahkam bilim va ko‘nikmalar bilan ta'minlashdan iborat.

Ona tili fanini mukammal o‘rganish, o‘quvchilarni o‘z fikrlarini aniq, ravon va to‘g‘ri ifodalashga o‘rgatadi. Bu, o‘z navbatida, ularning ijtimoiy va kasbiy hayotida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.Ona tili fanini o‘rganish orqali o‘quvchilar:

O‘z fikrlarini aniq, mantiqiy va to‘g‘ri ifodalashga o‘rganadilar.

Ijtimoiy muhitda o‘zini erkin va ishonch bilan tutishni o‘rganadilar.

Nutq madaniyati va ifodalashning xilma-xilligini o‘rganadilar.

Milliy adabiyot va san'atni yanada chuqurroq anglashadi.

Ona tili nafaqat jamiyatda o‘zaro aloqalarni ta'minlovchi vosita, balki insonning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko‘rsatadi. Ona tilini yaxshi bilish va undan samarali foydalanish, insonning fikrlash qobiliyatini, dunyoqarashini va ijtimoiy pozitsiyasini shakllantiradi. Ona tilining boyligi va xilma-xilligi insonning ijodkorligini va tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.Ona tili, shuningdek, psixologik jihatdan ham muhimdir. Yaxshi til ko‘nikmalariga ega bo‘lgan inson o‘zini yanada ishonchli va erkin his qiladi. Tilni yaxshi bilish o‘quvchining o‘zini ifodalashdagi noaniqliklarni bartaraf etadi va bu uning o‘z-o‘zigaishonchini oshiradi. Bunday qobiliyatlar esa, o‘z navbatida, insonning ijtimoiy va professional muvaffaqiyatlariga ta'sir ko‘rsatadi.

Ona tili o'qitishi metodikasi pedagogika fanining qadimiy va ko'p qirrali sohasini tashkil etib, u doimo davr talablari bilan hamqadam rivojlanib kelgan. Xalqaro baholash tizimlari ta'lim makoniga kirib kelishi bilan birga ushbu soha yangi bir o'lchamga ega bo'ldi: endi faqat milliy an'analar va mahalliy tajriba bilan cheklanib qolmasdan, ona tili darslarini xalqaro mezonlar asosida qayta ko'rib chiqish zarurati yuzaga keldi. Mazkur muammoni o'rganishda avvalo metodika sohasidagi ilmiy merosga murojaat qilish lozim. O'zbek tilshunosligi va metodikasining rivojiga ulkan hissa qo'shgan N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, D.Nabiyeva kabi olimlar o'z tadqiqotlarida ona tili o'qitishining nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha yoritgan. Ularning ishlari ona tili fanini o'qitishning milliy an'analari, uslubiy asoslari, grammatika va leksika o'qitish metodlari borasida mustahkam ilmiy poydevor yaratdi. Biroq ushbu tadqiqotlar asosan milliy ta'lim tizimi doirasida olib borilgan bo'lib, xalqaro baholash mezonlari bilan uyg'unlashtirish masalasi ularda yetarli darajada ko'rib chiqilmagan. Xalqaro miqyosda esa PISA va PIRLS baholash tizimlarining o'quv jarayoniga ta'sirini o'rganish alohida ilmiy yo'nalishga aylandi.

G.Kovaleva boshchiligidagi rus olimlari bu borada salmoqli tadqiqotlar olib bordi. Jumladan, Kovaleva o'qituvchilarni xalqaro baholash dasturiga maqsadli tayyorlash va o'quv metodikasini yangilash zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Uning qarashlari O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham katta amaliy ahamiyatga ega, chunki grammatika ustunligi, yodlashga tayanish va ijodiy fikrlashning yetarli darajada shakllanmaganligi kabi muammolar o'zbek maktablarida ham kuzatiladi. Rus pedagoglari M.Biryukova, T.Natanova va boshqalar o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish, matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalarini chuqur o'rganib, bu borada ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqdi. G'arb tadqiqotchilari, xususan, OECD ekspertlari PISA baholash konstruktini ona tili o'qitishiga tatbiq etish imkoniyatlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berdi. Ularning xulosalariga ko'ra, muvaffaqiyatli ta'lim tizimlarida o'quv jarayoni grammatik qoidalarni o'rgatishdan iborat bo'lmay, o'quvchilarda matnni tanqidiy idrok etish, undan kerakli ma'lumotni topib olish va o'z fikrini erkin ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor o'rin tutadi.

O'zbekistonda ushbu muammo yaqin yillarda faol o'rganila boshlandi. Sh.Abduraimov summativ va formativ baholash tizimlarini takomillashtirish, xususan, o'quvchilar javoblarini tekshirishda yuzaga keladigan muammolarni hal etish yo'llari borasida tadqiqot olib bordi. Bir qator mahalliy tadqiqotchilar PISA va PIRLS dasturlari talablarini ona tili darsliklariga qanday singdirish mumkinligi, o'qituvchilarni bu jarayonga qanday tayyorlash kerakligi kabi masalalarni o'z ilmiy ishlarida ko'rib chiqdi. Shunga qaramay, muammoning bir qator jihatlariga ilmiy adabiyotlarda yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Jumladan, umumiy o'rta ta'limda ona tili darslarini xalqaro baholash tizimlari asosida tashkil etishning yaxlit metodikasi hali ishlab chiqilmagan. O'qituvchilarni PISA va PIRLS mezonlariga asoslangan holda dars rejalashtirish va tashkil etishga tayyorlash tizimi ham o'z yechimini kutayotgan masalalar sirasida turadi. Shuningdek, milliy o'quv dasturi va xalqaro baholash talablari o'rtasidagi muvofiqlashtirishni ta'minlovchi metodika ham shakllangan deb bo'lmaydi. Demak, mavjud tadqiqotlarning umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ona tili o'qitishining an'anaviy metodikasi bilan xalqaro baholash tizimlari talablari o'rtasida hali to'liq ko'prik qurilmagan. Aynan mana shu bo'shliqni to'ldirish ushbu dissertatsiya tadqiqotining asosiy ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Umumiy o‘rta ta’limda ona tili darslarini xalqaro baholash tizimlari asosida tashkil etish masalasi bugungi kunda ta’lim sifatini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon, avvalo, o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarini emas, balki ularning amaliy nutqiy kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yo‘nalishda bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular tizimli yondashuvni talab etadi.

Birinchi muammo — xalqaro baholash tizimlarining mazmun-mohiyatini to‘liq anglamaslik bilan bog‘liq. Masalan, PISA, PIRLS va TIMSS kabi tizimlar o‘quvchilarning funksional savodxonligini baholashga qaratilgan. Biroq amaliyotda ko‘plab o‘qituvchilar bu tizimlarning metodologiyasini chuqur bilmasligi sababli dars jarayonida ularni to‘g‘ri qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Ikkinchi muammo — o‘quv dasturlari va darsliklarning xalqaro baholash mezonlariga to‘liq mos kelmasligi. Ona tili darsliklarida ko‘proq qoidalarni yodlashga urg‘u berilib, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, tahlil qilish kabi ko‘nikmalar yetarli darajada rivojlantirilmaydi. Holbuki, xalqaro baholash dasturlari aynan shu kompetensiyalarni asosiy mezon sifatida belgilaydi.

Uchinchi muammo — o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi. Xalqaro baholash tizimlari asosida dars tashkil etish uchun o‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, interfaol metodlarni, kompetensiyaviy yondashuvni yaxshi bilishi kerak. Amalda esa ko‘plab o‘qituvchilar an’anaviy usullardan chetga chiqishda qiynalmoqda.

To‘rtinchi muammo — baholash tizimining o‘zi bilan bog‘liq. Maktablarda hali ham ko‘proq reproduktiv bilimlarni tekshiruvchi testlar qo‘llaniladi. Xalqaro tizimlarda esa ochiq javobli topshiriqlar, matn tahlili, muammoli vaziyatlar asosida baholash ustuvor hisoblanadi. Bu esa baholash mezonlarini yangilash zaruratini keltirib chiqaradi.

Beshinchi muammo — o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasining pastligi. Xalqaro tadqiqotlar ko‘rsatishicha, o‘quvchi matn bilan mustaqil ishlashga qiziqmasa, uning funksional savodxonligi ham past bo‘ladi. Shu sababli ona tili darslarini hayotiy, qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etish muhimdir.

Mazkur muammolarni hal etish uchun bir qator takliflar ilgari surish mumkin. Avvalo, o‘qituvchilarni xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslari orqali tayyorlash zarur. Darslik va o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqib, ularni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish lozim. Dars jarayonida matn bilan ishlash, tahlil qilish, fikr bildirish, muammoli vaziyatlarni hal qilishga qaratilgan topshiriqlarni ko‘paytirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, baholash tizimini ham xalqaro standartlarga moslashtirish, ya’ni ochiq va ijodiy topshiriqlarga kengroq o‘rin berish zarur.

Bugungi kunda ona tili va boshqa fanlarni xalqaro baholash tizimi asosida tashkil etishda markazlar tashkil etilgan.Tashkil etilgan markaz quyidagi muammolarga yechim topishni nazarda tutadi:

“Birinchidan, o‘quvchilarning bilim darajasidagi nuqsonlar. 2019-yil mamlakatimiz 1035 ta maktabda o‘tkazilgan monitoring natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning o‘rtacha o‘zlashtirishi 70 foizni, sifat ko‘rsatkichi 44,8 foizni tashkil etgan, xolos.

Ikkinchidan, bizda mavjud ona tili darsliklarda PISA topshiriqlariga o‘xshash masala va misollarning kamligi. PISA topshiriqlari esa uzundan uzun matnlar yordamida tasvirlanib, ulardagi real vaziyat va muammolarni hal qilish usulini tanlash uchun fanning qaysi bo‘limiga murojaat qilish haqida ko‘rsatmalar yo‘q. PISA topshiriqlari (matnli, rasmli, diagramma va jadvallar, real bog‘lanish grafikalari) turli shakllarda taklif qilinadi”. Ko‘ndalang qo‘yilgan ikki muammo asosli ravishda ko‘tarilgan. Ya’ni tadqiqot oldidan olingan tajriba-sinov nazorat natijasi qoniqarli bo‘lmadi va biz tadqiqot uchun qanday tayyorgarlik ko‘rishni bilmaymiz. 2019-yilda nashr etilgan ona tili fani darsliklarda keltirilgan topshiriqlar orasida diagramma, jadvalli, murakkab va aralash matnlar keltirilmagan edi.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar shuni anglatadiki, tadqiqot “takomillashtirish” jarayoniga asoslanadi. Haqiqatdan ham o‘qitishda, nutq o‘stirish va kreativ fikrlashni rivojlantirishda, tafakkur o‘stirishda anglashning o‘rni muhim. Anglash tushunchasiga “gap, fikr-mulohaza va shu kabilarning mazmunini bilib olmoq, tushunmoq; idrok etmoq, fahmlamoq” deya izoh berilgan. Ya’ni PISA dasturida berilgan topshiriqlarni o‘qib tushunish va ma’nosini anglash uchun shartini bajarib ko‘rish yoki chizib ko‘rish yaxshi samara beradi. Matnni o‘qigan o‘quvchi matnda “doira” so‘zini o‘qimasa-da, aynan ushbu obyekt haqida gapirilayotganini tushunishi, anglashi lozim. Oldimizda turgan yana bir muammo shuki, bizda 130 dan ortiq millat yashaydi, ta’lim esa 7 tilda yo‘lga qo‘yilganligi ham tarjima qilishda kichik muammoga sabab bo‘ladi.

Bugungi kunga qadar Milliy markaz tomonidan e’tiborga sazovor amaliy-ilmiy jarayonlar: konferensiya, turli seminarlar, vebinar-treninglar amalga oshirildi. 2020-yil 10-16-dekabr kunlari mamlakatimizda tasodifiy tanlash tamoyili ostida PISA dasturi talablari asosida Milliy tadqiqot o‘tkazildi. Uning natijalariga ko‘ra, umumiy hisobda ona tili savodxonligi 22,9%, matematik savodxonlik 48,8%, tabiiy-ilmiy savodxonlik 41,8%li o‘zlashtirish ko‘rsatkichi ma’lum bo‘ldi. Ushbu raqamlar ikki yildan so‘ng o‘z isbotini topdi, ya’ni ona tili savodxonligi bo‘yicha eng quyi ko‘rsatkich yana qayd etildi. O‘quvchilarda ona tilini rivojlantirish amalda barcha fanlar bo‘yicha ko‘nikmalarning samaradorligini oshirishda poydevor bo‘ladi. Ana shularni anglagan holda Milliy markaz tomonidan salmoqli ishlar tashkil etildi. Quyida Milliy markaz amalga oshirgan ishlar bilan tanishib chiqishimiz mumkin:

Mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan ishlar quyidagicha:

Baholash nazariyasi bo'yicha bir necha bor o'quv kurslari o'tkazildi, "Axborotnoma" nashrining turli sonlari chop etildi. Xalqaro miqyosda ham faollik sezilarli bo'ldi: Germaniyada kuzatilgan "PISA-shok" hodisasi yuzasidan ko'p qismli vebinar o'tkazildi, Janubiy Koreyaning PISA sohasidagi tajribasi ham alohida taqdimot sifatida yoritildi.

2022-yil davomida bir qator muhim tadbirlar amalga oshirildi. Yil boshida, yanvarning 6-sanasida kreativ fikrlashni rivojlantirishga bag'ishlangan onlayn vebinar bo'lib o'tdi. Martning 9-sanasida maktab koordinatorlarining PISA-2022 asosiy sinov jarayonidagi o'rni muhokama qilindi, ikki kun o'tib esa, 11-martda "Xalqaro baholash va ta'lim sifatini tadqiq etishning dolzarb muammolari" mavzusidagi xalqaro konferensiya tashkil etildi. Shu yilning o'zida ta'lim sifatini yuksaltirish hamda o'qituvchilar maqomini oshirishga bag'ishlangan xalqaro seminar ham o'z ishini yuritdi.Yilning ikkinchi yarmida ham faoliyat to'xtamadi. Noyabrning 29-sanasida PISA o'qish savodxonligi yo'nalishida test topshiriqlarini yaratish usullari ko'rib chiqildi. Dekabr oyida esa ketma-ket ikki tadbir o'tkazildi: 9-dekabrda Buxoro davlat pedagogika instituti bilan birgalikda xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlikda oliy ta'lim muassasalarining ishtiroki muhokama qilindi, 14-dekabrda esa TIMSS va PISA dasturlaridagi tabiiy fanlarga oid topshiriqlar o'rtasidagi tafovutlar

tahlil etildi.Bundan tashqari, PISA-2022 asosiy sinovida o'quvchi javoblarini kodlash bo'yicha treninglar, viloyatlardagi tayanch maktablar uchun seminar-treninglar tashkil etildi. Turli milliy tadqiqotlar o'tkazildi, ularning natijalari muntazam ravishda e'lon qilib borildi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Milliy markaz faoliyati faqatgina PISA bilan cheklanmadi — PIRLS va TIMSS kabi boshqa nufuzli xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish ham uning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Tezlik bilan rivojlanib borayotgan dunyo bilan peshqadam yurish uchun ta’lim tizimini tubdan isloh qilish zarurati tug‘ildi. Bir guruh pedagog olimlar, mutaxassislar ta’lim tizimi rivojlangan maamlakatlar o‘quv dasturi tajribalarini o‘rgangan holda, xalqaro baholash dasturlariga muvofiq milliy o‘quv dasturini ishlab chiqdilar. Ushbu milliy dasturni ishlab chiqish o‘z-o‘zidan bo‘lmadi. Bu ancha mehnat, tajriba va vaqt talab etdi. Milliy o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” gi 2022-yil 11-may PF-134-son farmoniga muvofiq tasdiqlandi. Milliy dastur rivojlantiruvchi dastur deb ham ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdiraimov Sh.S.Ona tili ta’limida o‘qib tushunish malakasini baholashning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ...diss. – Toshkent, 2021. – 144 b.

2. Asqarova M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish va matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish: Ped. fan. nomz. ...diss. – Namangan, 2020. – 153 b.

3. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari – Toshkent, Akademnashr, 2020. – 252 bet.

4. Matkarimov A. “PISA” xalqaro baholash dasturi asosida o‘quvchilar tayanch kompetensiyalarini shakllantirish: Ped. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2022. – 143 b.

5. Mavlonova M.K. Ona tili darslarida matn tuzilishini o‘rgatish metodikasi: Ped. fan. dok. ...diss. – Toshkent, 2023. – 264 b.

6. Saidov M.S. O‘zbek maktablarining 5-sinfida ona tili ta’limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o’quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: Ped. fan. dok. ...diss. – Toshkent, 2000. – 147 b.

7. Yusupova Sh. Ona tili ta’limi samaradorligini oshirish va ilg’or pedagogik texnologiyalarni joriy etish: Ped. fan. nomz. ...diss. – Toshkent, 1998. – 137 b.

8. Ziyadova T.U. Ona tili ta’limi jarayonida o’quvchilarning so’z boyligini oshirish. Ped. fan. nom. …diss. – Toshkent, 1995. – 161 b.